

9. Skandinavisk grannespråksforståing

9.1 Norden som sekundært språksamfunn

I kap. 4.2 var vi inne på at skandinavisk ikkje berre kunne sjåast på som eitt avstandsspråk, men også at eitt av dei skandinaviske utbyggingsspråka (dansk, norsk eller svensk) ofte fungerer som kommunikasjonsmiddel mellom folk i heile Norden, jamvel om også eit ikkje-nordisk lingua franca – som regel engelsk – kan bli brukt i slike situasjonar. Ei eller anna form av skandinavisk kan sjølv sagt også fungere som lingua franca i internordisk kommunikasjon, t.d. når ein islanding og ein grønlending snakkar saman på dansk, som ikkje er morsmål for nokon av dei.

Den svenske språkmannen Karl Hampus Dahlstedt har på dette grunnlaget skilt mellom det han kallar det primære og det sekundære nordiske språksamfunnet (*primär* og *sekundär nordisk språkgemenskap*; jf. Dahlstedt 1980:109). Med *det primære nordiske språksamfunnet* meiner han språkfellesskapen mellom danskar, nordmenn, svenskar og finlandssvenskar, der føresetnaden er kommunikasjon ved hjelp av morsmålet. *Det sekundære nordiske språksamfunnet* omfattar derimot folk i resten av Norden, dvs. finskspråklege finlendingar (=finnar), færøyningar, grønlendingar, islandingar og samar.

Når vi i dette kapitlet snakkar om *skandinavisk grannespråksforståing*, er det først og fremst det Dahlstedt kallar *det primære nordiske språksamfunnet* vi tenkjer på, altså det vi elles i denne boka har kalla skandinavisk. Men vi vil heller ikkje gløyme heilt det sekundære nordiske språksamfunnet, ettersom bruken av skandinavisk ikkje berre som grannespråk, men også som lingua franca, er eit viktig element i det praktiske samarbeidet mellom alle dei nordiske landa.⁶⁷

---

⁶⁷ Jf. dette sitatet frå Börestam Uhlmann 1991:1: "Att nordbor med olika språklig bakgrund kan samtalा med varandra på skandinaviska språk är enligt mångas uppfattning det som ger nordiska förbindelser särmärke och kvalitet." Börestam Uhlmann siterer også same stad islandingen Svavar Gestsson, som sa dette i eit innlegg i Nordisk råd 1990: "Sprogforståelse mellem de nordiske folk er fundamentet for kultursamarbejdet i Norden og for det nordiske samarbejde i øvrigt og grundforudsætningen for den nordiske samhørighed."

9.2 Skandinavia eitt språksamfunn?

At skandinavisk utgjer eitt dialektkontinuum, er udiskutabelt; jf. kap. 3.2. Men dette betyr ikkje utan vidare at dette området også utgjer eitt språksamfunn. Dersom vi ser t.d. på det kontinentalgermanske kontinuumet, er det heilt klart at det er tale om minst to språksamfunn – det tyske og det nederlandske, ettersom standardspråka tysk og nederlandsk (på same vis som mange av dialektane innanfor området) er avstandsspråk i høve til kvarandre (om enn nært i slekt). Både av politiske og språklege grunnar kan det også vere grunn til å undrast om ikkje i alle fall den tyske delen bør delast vidare opp, for ikkje-sveitsarar forstår svært lite av sveitsartyske dialektar, slik at tysktalande sveitsarar oftast må snakke høgtysk standardmål når dei snakkar med folk frå Tyskland og Austerrike, akkurat som t.d. finnar eller islendingar ikkje kan bruke morsmålet når dei snakkar med danskar, nordmenn og svenskar.

No reknar vi altså ikkje dei skandinaviske standardmåla som ulike avstandsspråk. Likevel er det ei kjengjerning at interskandinavisk kommunikasjon eller grannespråkommunikasjon ikkje er heilt problemfri. Den norsk-amerikanske forskaren Einar Haugen, som utførte den første større undersøkinga av skandinavisk grannespråksforståing, snakkar om "the Scandinavian semi-communication", som han definerer som "the trickle of messages through a rather high level of «code noise»" (Haugen 1966; her sitert etter Vikør 1993:119). Med uttrykket *kodestøy* siktar han til dei språklege skilnadene som hindrar kommunikasjonen mellom ulike former av skandinavisk.

I det som følgjer, skal vi først sjå på nokre av dei undersøkingane som har vore gjorde av den skandinaviske grannespråksforståinga. Dernest skal vi fokusere litt på det som skaper denne "kodestøyen", altså dei reint språklege skilnadene. Men vi skal seinare også sjå på ein del viktige ikkje-språklege forhold som verkar inn på den skandinaviske grannespråksforståinga.

Dei som har drøfta spørsmålet om dei skandinaviske språka utgjer eitt eller fleire språksamfunn, meiner at det ikkje kan svarast eit eintydig ja eller nei på dette. Mellom anna vil ulike menneske i dei skandinaviske landa sikkert ha vidt ulike oppfatningar, t.d. avhengig av kor mykje kontakt dei har med andre skandinavar, noko som igjen har samanheng med kva slags yrke eller sosial posisjon dei har, kvar i Skandinavia dei er busette osv. Det er altså mange forhold som spelar inn i tillegg til dei reint språklege.

Likevel må det vere rett å seie at sjølve ideen om at det finst eit skandinavisk språksamfunn, truleg ville vore utenkjøleg dersom dei skandinaviske stan-

dardmåla hadde vore avstandsspråk i forhold til kvarandre. Den språklege likskapen mellom dei skandinaviske utbyggingsspråka og i alle fall storparten av dei skandinaviske folkemåla, er derfor eit nødvendig, om enn kanskje ikkje tilstrekkeleg grunnlag for at ein skal kunne snakke om eitt skandinavisk språksamfunn.

9.3 Nokre døme på ulike typar av forsking kring skandinavisk grannespråksforståing

Dei undersøkingane som har vore gjorde på dette området, kan delast inn på ulike måtar. Vi kan for det første dele dei inn etter kva som er *objektet* for undersøkinga, om det er skrift- eller talemålsforståing (jf. 1). Dernest kan vi skilje mellom ulike typar av forståing – såkalla rapportert eller faktisk forståing (jf. 2 og 3). Endeleg kan ein undersøkje forståing i ulike typar situasjonar – anten ved å arrangere ein "kunstig" testsituasjon, eller ved å forsøke å få til ein meir eller mindre naturleg kommunikasjonssituasjon (4).

1. Føremålet i dei fleste undersøkingane har vore *talemål* og berre det.⁶⁸ Dette er ikkje unaturleg, ettersom det først og fremst er som talemål dei fleste kjem i kontakt med grannespråka. Det er nemleg eit faktum at skandinavar ikkje gjerne *les* grannespråk, og det er heller ikkje så ofte folk treng det, ettersom det meste av det som er aktuelt å lese for folk i grannelanda, blir omsett, både av skjønnlitteratur og fagbøker. Det "vanlege folk" stundom les på grannespråk, er truleg helst vekeblad og og ulike slags tidsskrift.

Noko som derimot ofte ikkje blir omsett på vanleg måte, er bruksanvisningar på ulike slags varer som er produserte for ein skandinavisk marknad. Her kan ein sjá ulike strategiar, frå å bruke berre eitt skandinavisk språk til å bruke alle tre (finsk kjem som regel i tillegg i alle tilfelle).

Men ikkje sjeldan ser ein også ein slags mellomting som kan minne om det ein ofte ser på norske skjema, der berre dei orda som er ulike på nynorsk og bokmål står med skråstrek mellom. Her er nokre tilfeldige døme som eg har plukka frå baderomshylla heime hos meg sjølv (norsk vil her sjølv sagt seie bokmål):

- 1) Norsk + svensk: "Formelen kleber ikke/klibbar inte og er skånsom mot håret samtidig som frisyren blir luftig och holder lenger/längre. [...] Fordeles jevnt/jämnt i hele håret. Tørk/torka och form håret."
- 2) Svensk + dansk: [...] "en kombination av effektiva och hudvårdande/hudplejende ämnen. Är mild mot huden och skyddar/beskytter samtidigt effektivt mot lukt. Känns säker/föles sikker hela dagen."
- 3) Svensk + norsk: [...] "innehåller Timjan, Vetegroddsolja, /Hvetekimoje, Vitamin E samt konditionerande plantextrakt som skyddar/beskytter och återfuktar/gir fuktighet till färgat/permanentat/torrt och skadat hår."

---

⁶⁸ Det er også berre standardtalemål som har vore brukt i testar (jf. t.d. Maurud 1976).

- 4) Dansk + norsk: [...] "fjerner ikke kun skæl/flass, men holder det borte ved regelmæssig brug. [...] Ved regelmæssig anvendelse af [X] kan du være sikker på at have et smukt/vakkert hår fri for skæl/flass. [...] Gør håret vådt/vått, massér op i skum, skyl og gentag hvis nødvendigt. Undgå kontakt med øjene/øynene."

På ei tube fann eg også ein fullstendig svensk tekst + ein norsk tekst med innslag av dansk. Her er den sistnemnde teksten:

- 5) "Brukes morgen og kveld/etter. Trykk lidt [sic] ut i hånden og arbeid opp et skum [...]. Rengjør skånsomt – fjerner effektivt make-up og urenheter uten å/at tørke/tørre ut huden som normal såpe/sæbe. Gjør huden myk/blød og glatt."

Desse tilfeldige døma syner altså at i alle fall produsentar av toalettartiklar behandler norsk, svensk og dansk om lag på same måten som vi gjer med bokmål og nynorsk her i landet – ikkje som ulike *språk*, men berre som forskjellige målformer!

Dei granskingane som finst av *skriftleg* grannespråksforståing, tyder likevel på at skriftspråk blir forstått betre enn talemål. Det er heller ingen asymmetri i den skriftlege grannespråksforståinga, dvs. at forståinga er stort sett like god begge vegar mellom dei ulike grannespråka (jf. Maurud 1976:114f). Det at alle skandinavar er om lag like gode til å forstå grannespråka, tyder på at øvinga i å lese grannespråk er om lag den same i alle landa (dvs. ganske lita).

Forståinga av talemål er derimot slett ikkje symmetrisk, ettersom alle undersøkingane som er utførte, viser at nordmennene her er best og svenskane därlegast. Dette forholdet kjem vi attende til seinare.

2. Nokre av undersøkingane gjeld såkalla *rappert forståing*, dvs. at informantane sjølv fortel kor mykje dei meiner seg å forstå av eit grannespråk. Føremonen med slike undersøkingar er at dei er ganske enkle å utføre med spørjeskjema, og dermed kan ein nå over mange informantar på ein relativt enkel måte. Ulempen er m.a. den at det ligg eit subjektivt element i korleis ein skal tolke dei svara informantane gir, og dessutan kan ein heller ikkje alltid lite på at informantane svarar "ærleg"; såkalla over- eller underrapportering er eit velkjent problem.

Professor Einar Haugen (jf. kap. 9.2 ovanfor) utførte i 1953 ei rein spørjeskjemaundersøking, der i alt 900 telefonabonnenter i Danmark, Norge og Sverige fekk tilsendt spørsmål som gjaldt skandinavisk kontakt generelt og språkforståing spesielt (Haugen 1953). Den norske pedagogen Øyvind Maurud undersøkte over 20 år seinare i alt 504 mannlege rekruttar frå dei tre skandinaviske landa, og denne granskinga omfatta både rapportert og faktisk forståing (Maurud 1976). Det same gjeld Bø (1978), som hadde ikkje mindre enn 1.666 niandeklassingar med i si undersøking.

3. Andre undersøkingar har prøvd å finne ut kva informantane *faktisk* har forstått, t.d. ved å stille spørsmål om innhaldet i noko dei har lese eller hørt på eit grannespråk. Slike granskingar gir meir objektive resultat, men er samtidig meir tidkrevjande, slik at det krev større innsats om ein skal nå over like mange informantar som når ein undersøkjer rapportert forståing. Døme på ei slik undersøking er altså Maurud 1976.

Eit anna arbeid av denne typen er Bø 1978, som særleg hadde som målsetjing å finne ut kva massemedia har å seie for grannespråksforståinga. Om lag helvta av informantane blei derfor vald frå område der ein kunne ta inn fjernsyn frå eit granneland, medan den andre helvta kom frå område der ein (den gongen) berre kunne sjå nasjonale program. Resultata tydde på at massemedia kunne ha ein viss positiv effekt på grannespråksforståinga, men at andre faktorar også var viktige (t.d. geografisk større nærleik og som følgje av dette også meir av andre kontaktar, kanskje også mindre dialektavstand).

4. Endeleg finst det undersøkingar der ein prøver å finne ut korleis grannespråkskommunikasjonen fungerer i praksis, altså utanfor ein kunstig testsituasjon. Den som har drive mest med denne typen undersøkingar, er den svenske forskaren Ulla Börestam Uhlmann, som både har granska det sekundære nordiske språksamfunnet (Börestam Uhlmann 1991) og den skandinaviske grannespråksforståinga (Börestam Uhlmann 1994). I arbeidet frå 1991 undersøkte ho ved hjelp av spørjeskjema språkbruken hos 931 deltakarar ved i alt 24 nordiske møte i året 1989. Dette var dermed ei kvantitativ undersøking av liknande type som dei vi har nemnt tidlegare.

I doktoravhandlinga frå 1994 har ho derimot analysert 15 timer med innspela samtalar mellom i alt 18 unge menneske frå Danmark, Norge og Sverige. Føremålet med slike undersøkingar er altså å finne ut korleis skandinavar faktisk kommuniserer når dei kjem saman; jf. underoverskrifta til avhandlinga hennar: "Språkliga och interaktionella strategier i samtal mellan danskar, norrmän och svenskar".

9.4 Språkleg likskap og språkleg avstand – leksikalske forhold

Som nemnt mange gonger før er dansk det standardmålet som skil seg mest ut frå dei to andre i tale; jf. den primære inndelinga av skandinavisk i nord- og sør-skandinavisk (kap. 6.2). Vi har også sett at desse skilnadene framfor alt er lydlege (jf. 6.2.1 og 6.5.1). Vidare har vi sett at alle språka er relativt like når det gjeld både morfologi og syntaks (jf. 6.1.3-4, 6.2.3 og 6.4.2-3). Derimot har vi enno ikkje sagt så

mykje om dei leksikalske skilnadene, bortsett frå litt om tilhøvet mellom arveord og importord i samband med plasseringa av norsken innanfor skandinavisk (jf. kap. 6.3), og dessutan noko om franske importord i svensk (kap. 6.4.4).

Som vi var inne på under drøftinga av forholdet mellom øynordisk og skandinavisk (kap. 5.3), er likskap i ordtilfanget heilt avgjerande når det gjeld innbyrdes forståing mellom to språkformer. Det hjelper lite om språksystemet (fonologi, morfologi og syntaks) er likt dersom orda er forskjellige. Det er såleis fordi orda er ulike at ei (konstruert) svensk setning som *hembiträdet satt i fältölen uppe på vinden* vil vere uforståelig for danskar og nordmenn (som ikkje kjenner dei svenske orda *hembiträde*, *fältöj* og *vind*), jamvel om i alle fall nordmannen sikkert ville skjøne at det dreia seg om ein eller annan som sat i eit eller anna oppå eit eller anna – men det blir ein ikkje så mykje klokare av.

No er som kjent ordtilfanget mykje vanskelegare å skildre enn det ein kalla sjølv språksystemet, nettopp fordi det ikkje utgjer noko system på same måten, eller i så fall eit mykje meir uoversiktleg system. Det har likevel vore gjort freistnader på å måle likskapen mellom dei skandinaviske språka også når det gjeld ordtilfanget. Olaug Rekdal (1981:193) har funne ut at av dei 1.000 vanlegaste orda i norsk avisspråk (bokmål) er 90 % meir eller mindre dei same på svensk. Helvta er fullstendig like, resten (40 %) er framleis attkjennande som dei same orda. Fleire andre har nemnt liknande tal som Rekdal når det gjeld forholdet mellom dansk og svensk.

Sjølv har eg gjort ei lita undersøking (Torp 1989) der eg såg på alle *substantiv* som førekjem over hundre gonger i det same svenske avismaterialet som Rekdal brukte, i alt 343 ord. Berre 21 av desse orda (dvs. vel 6 %) var så ulike at det er grunn til å rekne med at ein norske leser som aldri hadde vore borti svensk før, ville ha problem med å forstå dei: *affär, anledning, bolag, brist, flicka, fråga, förmåga, läge, ordning, pjäs, pojke, samhälle, skäl, stad, svårighet, syfte, tidning, tillfälle, tur, uppgift, utbildning*. I praksis er sjølvsagt dei aller fleste av desse orda likevel ikkje noko problem for nordmenn, fordi alle har meir eller mindre erfaring med svensk, slik at orda er godt kjende likevel, trass i at dei ikkje finst (eller betyr noko anna) på norsk.

Dersom vi skal tru på desse tala (og det meiner eg vi bør!), viser dei ein høg grad av samsvar mellom alle dei skandinaviske språka når det gjeld ordtilfanget, for det er liten tvil om at det viktigaste leksikalske skiljet innanfor skandinavisk

går mellom svensk og dei to andre språka.⁶⁹ Utan eit slikt samsvar ville vi heller aldri kunne hatt noko skandinavisk språksamfunn.

Eit spesielt problem som ofte dukkar opp mellom språk som er nær i slekt, er ord som er meir eller mindre like, men betyr ulike ting på dei ymse språka. Slike "falske vener" eller *lumske ligheder*, som danskane seier, finst det ein god del av innanfor skandinavisk, og då altså først og fremst mellom svensk i høve til dei to andre språka. Her er nokre døme på slike (jf. Mårtenson & Fjeldstad 1993:101ff):

svensk	tilsv.norsk ord	norsk	tilsv. sv. ord
anledning	grunn, årsak	anledning	tillfälle
by	landsby	by	stad
föremål	gjenstand, ting	formål	avsikt, syfte
gärde	jorde, mark	gjerde	gårdsgård
lidelse	lidenskap	lidelse	lidande
lämplig	passende	lempelig	lindrig, skonsam
pussa	kysse	pusse	putsa, borsta
rar	vennlig, söt	rar	konstig
rörig	rörete	rörig	frisk och kry
semester	ferie	semester	termin
sinne	sans	sinne	ilska
skratta	le	skratte	gapskratta
syre	surstoff	syre	syra
såpa	grønnsåpe	såpe	tvål
trasig	fillete	trasig	tråkig
äventyrlig	risikabel	eventyrlig	sagolik
ödelägga	lägge øde	ødelegge	förstöra

I andre tilfelle er problemet at det svenske ordet er totalt ukjent for folk flest i grannelanda. Ikkje minst om ein snakkar om bær og blomar, kan det vere vondt å vite nøyaktig kva svenskane siktar til, t.d. når dei snakkar om *hjortron*, *lingon*, *smultron*, *jordgubbar* og *maskrosor*; då er det lettare for oss å forstå danskane, som i staden seier *multebær* (=hjortron), *tyttebær* (=lingon), *jordbær* (=smultron og jordgubbar) og *løvetand*.

Stort sett kan ein seie at dei leksikalske skilnadene berre er eit problem i forholdet mellom svenskane og folk i dei to andre landa. På grunn av den lange perioden vi hadde dansk skriftspråk her i landet, har det t.d. ikkje utvikla seg større skilnader mellom norsk og dansk innanfor dei delane av ordtilfanget som først og fremst er karakteristiske for skriftleg språkbruk (og som derifrå sjølv sagt

⁶⁹ Eg ser her bort frå den nynorske purismen, som er eit internt norsk spørsmål (jf. kap. 6.3.).

med tida kan gå over i talespråket). Derimot finst det ein god del leksikalske skilnader mellom dansk og norsk innanfor utprega daglegtale eller slang, t.d. er daglegdagse adjektiv som *sjov* og *skæg* (=morosam) lite kjende i norsk, og det same gjeld endå meir eit slangord som *strisser* (=purk), medan svenske synonym som *rolig*, *kul* og *snut* er langt betre kjende, trass i at dei også er heilt ulike dei "normale" norske orda. Grunnen til dette er sjølvsagt den at vi har mykje meir kjennskap til svensk daglegtale, m.a. frå massemedia.

Som kjent finst det eit bestemt avgrensa semantiske område der dansk notorisk er så vanskeleg å forstå for nordmenn (og svenskar) av leksikalske grunnar, at danskane oftast plar tilpasse seg mottakaren i grannespråkskommunikasjon. Det eg siktar til, er sjølvsagt talorda mellom 50 og 99. Men bortsett frå desse talorda må ein kunne seie at det stort sett er uttalen som gjer dansken problematisk å forstå for nordmenn og svenskar.

9.5 Konvergens i grannespråkskommunikasjon

Punktet om talorda fører oss over på spørsmålet om kva slags språklege tilpassingar som er vanlege i grannespråkskommunikasjon. Vi har før nemnt omgrepet konvergens. Giles, Coupland & Coupland definerer dette omgrepet slik:

Convergence has been defined as a strategy whereby individuals adapt to each other's communicative behaviors in terms of a wide range of linguistic-prosodic-nonverbal features including speech rate, pausal phenomena and utterance length, phonological variants, smiling, gaze, and so on (Giles, Coupland & Coupland 1991:7).

Dette er altså eit vidt omgrep som ikkje berre dreiar seg om reint språkleg tilpassing. Börestam Uhlmann (1991) undersøkte kva for tilpassingsstrategiar deltakarane på nordiske møte gjorde for å lette kommunikasjonen. For det første meinte dei aller fleste av skandinavane (80 %) at dei hadde gjort *noko* for å tilpasse seg. Den minst "radikale" strategien – å snakke seinare og tydelegare enn normalt – var den vanlegaste. Dernest følgde den velkjende metoden med å endre det ein trur er vanskelege ord og uttrykk i eins eige språk og kanskje nærme seg eit slags skandinavisk fellesspråk.⁷⁰ Den mest radikale tilpassinga (bortsett frå å bruke engelsk som lingua franca) – og den minst vanlege ved tilfeldig og kortvarig kontakt – var den å skifte til eit anna skandinavisk språk meir eller mindre full-

---

⁷⁰ Særleg islendingar (som altså hører til det sekundære nordiske språksamfunnet) seier ofte at dei snakkar skandinavisk. At slik skandinavisk språkblanding ikkje har særleg høg status hos dei fleste, er sannsynleg; jf. nemningar som *kattegatska*, *polarswahili*, *svorsk* og *sasperanto* (det siste ordet siktar til språkbruken hos SAS-personalet; jf. Börestam Uhlmann 1991:68).

stendig. Derimot er dette ikkje uvanleg når folk flytter for ei lengre tid til eit anna skandinavisk land (jf. t.d. Nordenstam 1979).

Den reint språklege tilpassinga i skandinavisk grannespråkskommunikasjon ser altså ut til gjelde i all hovudsak det leksikalske og i mindre grad sjølve uttalen, bortsett frå å snakke seinare og meir tydeleg enn normalt. Dette verkar også rimeleg ut frå det ein veit reint generelt om språkleg tilpassing. Dersom ein "overdriv" tilpassinga, kan det nemleg bli vurdert negativt av mottakaren, "i værsta fall som ett försök att karikera lyssnaren" (Börestam Uhlmann 1994:51). Denne "faren" er utan tvil størst om ein prøver å tilpasse uttalen, og det er nok ein viktig grunn til at uttalettilpassing i dei aller fleste tilfelle vil vere nokså halvhjarta, i tillegg til at talaren sjølv også har lett for å kjenne seg uvel dersom han "vrengjer" altfor mykje på uttalen. Grannespråkskommunikasjon skil seg i så måte truleg på avgjerande måte frå verkeleg framandspråkskommunikasjon, der slike hemningar er til stades i mykje mindre grad. Dette er sikkert forklaringa på at islandingar er mykje meir tilbøyelige til å snakke "skandinavisk" med skandinavar enn skandinavar er innbyrdes (jf. Börestam Uhlmann 1991:56); islandingane må jo i alle fall snakke eit framandt språk, og då kan dei like godt prøve å tilpasse seg optimalt til samtalepartneren.

No kan konvergens vere både gjensidig (eller symmetrisk) og einsidig (asymmetrisk). Det vanlegaste er at konvergensen stort sett går den eine vegen, og som oftast er det nordmenn og danskar som nærmar seg svenskane. Dette er ikkje urimeleg av fleire grunnar, som truleg heng saman.

Den første og truleg heilt grunnleggjande kjengjerninga er skilnaden i storleik mellom dei skandinaviske språksamfunna – det finst om lag like mange svenskar i verda som danskar og nordmenn til saman. Av dette følgjer meir eller mindre naturleg ein heil del andre kjengjerningar – at danskar og nordmenn mykje oftare ser svensk fjernsyn enn omvendt, at svenske filmar og svensk populärmusikk dominerer mykje sterkare i grannelanda enn omvendt, at danskar og nordmenn har statistisk sett dobbelt så store sjansar for å treffe på svenskar som svenskane for å treffe på danskar og nordmenn osv. Vi skal seinare sjå at dette også får konsekvensar i positiv retning når det gjeld forståinga av svensk i grannelanda.⁷¹

71 At dette er noko som truleg også gjeld for andre språkfunn, kan vi sjå av dette sitatet, som handlar om gjensidig forståing mellom ulike varietetar av engelsk:

It is probably true to say that speakers of English with a General American accent are more intelligible to speakers of English with British accents than the other way about, because of the prevailing eastward flow of films and radio and television programs across the Atlantic. (Simpson 1994b:2660)

Denne dominerande stillinga for svensken gjer også at det truleg er *lettare* for danskar og nordmenn å konvergere enn omvendt, rett og slett fordi svensk-kunnskapane i Danmark og Norge jamt over er betre enn dansk- og norsk-kunnskapane i Sverige, av dei grunnane vi har vore inne på.

Som rimeleg kan vere, ser det ut til at folk tilpassar seg mest når dei er "på bortebane", dvs. i grannelandet. I undersøkinga til Börestam Uhlmann frå 1994 (108f) gjeld dette særleg svenskar i Danmark, medan nordmennene tilpassa seg om lag like mykje både borte og heime – og nordmennene var også dei som akkomoderte mest.

9.6 Kva for skandinavisk språk blir best forstått i grannespråkskommunikasjon?

Som nemnt i kap. 6.2.2 er det nordmennene som er dei beste til å forstå grannespråka, og då særleg svensk. Der hevda eg også at ein grovt forenkla kan beskrive forholdet mellom norsk og grannemåla slik at vi har uttalen felles med svenskanne og orda med danskane. Det vil altså seie at norsk (spesielt bokmål) blir "språket i midten", noko som også har vore utnytta på den måten at norsk (bokmål) stundom har vore brukt som "skandinavisk fellesspråk" (m.a. av SAS) når ein vender seg til eit nordisk publikum.

Bak dette ligg sjølvsgart ein tanke om at sidan norsk er "språket i midten", bør det også vere det språket som kommuniserer best til alle skandinavar om ein skal velje berre eitt språk. Overraskande nok er dette likevel ikkje så sikkert.

I undersøkinga til Maurud, som prøvde å måle faktisk (ikkje rapportert) forståing, viste det seg at når det gjeld *skriftspråk*, blei alle språka forstått om lag like godt, når ein legg saman resultata frå alle dei tre skandinaviske landa. Når det gjeld *talemål*, var det derimot utan samanlikning svensk som kom best ut. Prosenttala for grannespråksforståing ser slik ut (jf. Maurud 1976:141):

9. Skandinavisk grannespråksforståing

Informant	dansk skriftmål	dansk talemål
N	93,1	72,8
S	68,9	22,8
	norsk skriftmål	norsk talemål
DK	88,9	68,7
S	86,4	48,4
	svensk skriftmål	svensk talemål
DK	68,9	42,8
N	89,1	87,6

Som vi ser, er den skriftlege grannespråksforståinga tilnærma symmetrisk i alle landa – svenskane og danskane har størst problem med kvarandres skriftspråk, men problema er nøyaktig like store på kvar side (68,9 % forståing). Nordmennene er likevel noko betre til å lese dansk (93,1 %) enn omvendt (88,9 %), og det er vel som ein skulle vente, ettersom alle vaksne nordmenn jo har ei viss erfaring med å lese dansk på grunn av norsk skriftmålshistorie, medan danskane berre kjenner norsk skriftmål som grannespråk.

Derimot ser vi at tilhøvet er alt anna enn symmetrisk når det gjeld forståinga av svensk talemål i grannelanda og svenskane sitt forståing av grannespråka i tala form: Svenskane er utruleg mykje dårlegare til å forstå både dansk og norsk enn danskane og nordmenn er til å forstå svensk. Mellom dansk og norsk som talemål er forholdet meir symmetrisk, men også her er nordmennene litt flinkare til å forstå dansk (72,8 %) enn omvendt (68,7 %).

Når vi legg saman prosenttala for grannespråksforståing i kvart av dei to grannelanda, blir biletet slik:

Informant	dansk skriftmål	dansk talemål
N+S	81,0	47,8
DK+S	87,7	58,6
DK+N	79,0	65,2

Som vi ser, kjem norsk (bokmål) best ut når det gjeld skriftmålsforståing (87,7 %), medan dansk og svensk ligg noko etter (81 og 79 %). Når det gjeld talemål, er der-

imot biletet eit heilt anna: Her kjem svensk best ut (65,2 %), medan dansk hamnar på botnen (47,8 %) med norsk midt imellom (58,6 %).

Resultatet frå denne undersøkinga tyder altså på at norsk er best i skriftleg grannespråkskommunikasjon, medan svensk kommuniserer best som talespråk.

9.7 Haldningar til morsmålet og grannespråka i dei ulike landa

Ein viktig faktor når det gjeld språkforståing er *viljen* til å forstå. Dersom folk har ei negativ haldning til eit språk, er det også grunn til å tru at dei vil forstå mindre av det – rett og slett fordi viljen manglar.

Både Haugen (1953), Maurud (1976) og Bø (1978) spurde informantane sine om kva for eit språk dei tykte var penast – morsmålet eller eitt av grannespråka (Maurud: "Hvordan synes du ... lyder sammenliknet med ...?"). Hos Haugen blei resultatet at nordmenn og svenskar tykte at dansk var mindre pent, og ein overraskande stor del av danskane var samde i denne vurderinga (Haugen 1953:236f). Derimot var nordmenn og svenskar gjensidig positive til grannespråket. Maurud oppsummerer resultatet av si haldningsundersøking slik:

Dansk synes å være det dårligst likte talespråket i Skandinavia fordi både nordmenn og svensker klart foretrekker sine egne språk framfor det. Også en betydelig del av danskene deler denne mening, særlig da i forhold til norsk, som de liker godt. Nordmenn har spesielt sans for svensk, som flertallet foretrekker framfor norsk. Svenskene er ikke like begeistret for norsk, selv om de absolutt foretrekker det framfor dansk. (Maurud 1976:155)

Bø spurde sine informantar om kva for eit skandinavisk språk dei helst ville hatt som morsmål om dei kunne velje. Og her viste nordmennene igjen sin store kjærleik til "söta bror": Ikkje mindre enn 28 % av dei norske elevane sa dei ville helst snakka svensk, medan berre 6 % av dei svenska elevane ønska dei hadde snakka norsk. Og berre 4 % av nordmennene og 1 % av svenskane ønska seg dansk som morsmål... (Bø 1978:184).

Dansk kjem altså klart ut som det minst omtykte taletmålet i Skandinavia i alle undersøkingane. I dei to siste undersøkingane er det dessutan like klart at svensk kjem på toppen, med norsk ein stad midt imellom. Og nordmennene er dei aller største svenska-fan'ane...

Den store velviljen overfor svensk i vårt land viser seg ikkje berre ved at vi gjerne konsumerer svenska massemassa, vi går heller ikkje av vegen for å bruke svenskar i programtenesta i våre eigne norske massemassa. Såleis bruker NRK – *Alltid nyheter* fleire medarbeidarar frå Sveriges radio i sine nyheitspro-

gram, og den private radiostasjonen P4 held seg jamvel med ein eigen kvinneleg svensk medarbeidar som snakkar meir eller mindre rein svensk. Verken i NRK eller P4 får dei særleg mange negative reaksjonar på dei svenske innslaga sine.

9.8 Om grunnane til at nordmennene alltid vinn den skandinaviske meisterskapen i grannespråksforståing

9.8.1. Nokre kalde fakta

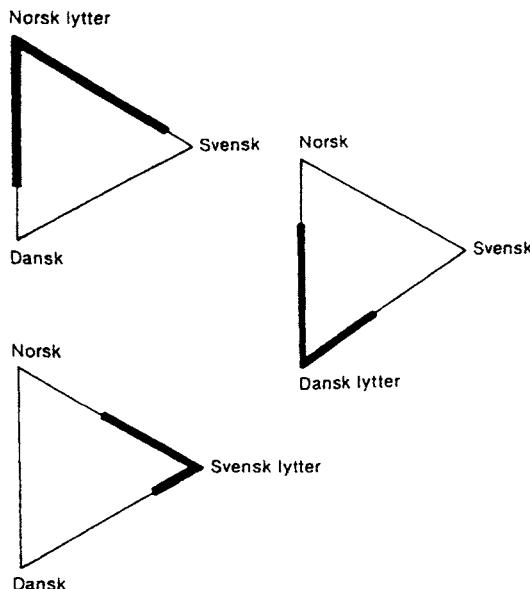
Som tala i kap. 9.6 viser, er svensk det talemålet som blir forstått best i grannelanda. Dette er sjølv sagt i og for seg hyggjeleg for svenskane, for dei kan dermed altså berre prate svensk og rekne med å bli rimeleg bra forstått – og omtykt!(?) – i heile Skandinavia.

Om vi snur på flisa og ser på kven som *forstår* mest av grannespråka, blir derimot situasjonen sjølv sagt den heilt motsette; då hamnar svenskane på ein suveren jumboplass. Til gjengjeld hamnar nordmennene på ein like suveren første plass (jf. Maurud 1976:141):

	dansk	norsk	svensk	gj.-snitt
nordmenn forstår tala grannespråk	72,8	-	87,6	80,2
danskar forstår tala grannespråk	-	68,7	42,8	55,8
svenskar forstår tala grannespråk	22,8	48,3	-	35,6

Om ein framstiller denne tabellen grafisk, blir det sjåande slik ut (jf. Teleman 1987:71 og NS 21; den tjukke linja viser kor mykje ein lyttar med eit bestemt morsmål forstår av dei talemåla som stå i dei to andre hjørna av trekanten):

9. Skandinavisk grannespråksförståning

Som vi ser, svært lite flatterande for svenskane, men desto hyggjelegare for oss nordmenn! No burde ein kanskje vere litt varsam med å lite for mykje på desse tala, ettersom dei stammar frå ei bestemt undersøking, som attpåtil er utført av ein nordmann. Men no har det seg altså slik at *alle* undersøkingar som er gjorde av skandinavisk grannespråksförståning, anten dei er utførte av danskar, nordmenn, svenskar eller andre, og same om dei granskar rapportert eller verkeleg förståning, så kjem dei alle til den same hovudkonklusjonen på dette punktet: Nordmennene *trur* best om seg sjølve, og dei *er* best, medan svenskane har det akkurat omvendt. Her er nokre utvalde sitat som står opp under dette:

Svenskene ser meget mørkt på sine sjanser for å forstå dansk, de anser mulighetene for bedre når det gjelder norsk, men ikke så [sic] langt nær så gode som nordmennenes vurdering av sin förståelse av svensk. (Maurud 1976:155)

Norrännen är utan tvekan de som förstår grannspråken bäst. Allra bäst förstår de svenska, med värden som enligt min bedömning tangerar vad man kan tänkas prestera vid testning av förståelse på modersmålet. (Börestam Uhlmann 1994:24)

Vi måste se sanningen i vitögat och erkänna att språklikheten mellan svenska, norska och svenska inte är tillräckligt stor för en praktiskt taget omedelbar och spontan förståelse mellan representanter för de tre olika språken. (Dahlstedt 1971:14)⁷²

⁷² Det er sikkert ikkje tilfeldig at dette siste sitatet stammar frå ein svensk forskar – utsegna passar nemleg avgjort best om ein ser saka frå svensk side!

Det er altså semje om at nordmennene er best og svenskane därlegast. I kap. 9.5 var vi inne på ein viktig grunn til at det er slik, nemleg alt det som har med ulikskap i storleik mellom det svenske og dei to andre språksamfunna, og alle dei konsekvensar det fører med seg i form av ulik prestisje og dominans. I kap. 9.7 såg vi at svensk også er det mest omtykte språket i Skandinavia.

Ut frå desse kjensgjerningane kan vi i grunnen dra den konklusjonen at svenskane har svært liten grunn til å akkomodere i grannespråkskommunikasjon: Både danskar og nordmenn forstår svensk bra (nordmennene jamvel framifrå), og dessutan er svensk det mest populære språket i Skandinavia. Svenskar vil altså faktisk kunne risikere negative reaksjonar dersom dei "knotar" for mykje, fordi både danskar og (særleg) nordmenn kan tenkast å føretrekkje "rein" svensk framfor t. d. "svorsk" (jf. kap. 9.5, fotnote).

9.8.2. Lingvistiske årsaker på historisk bakgrunn

Vi har fleire gonger vore inne på at moderne norsk på fleire måtar ligg mellom svensk og dansk. Alle er også klar over korfor det er slik – at det har noko å gjøre med dansketida. Hadde vi aldri vore i union med Danmark, ville ein ut frå geografin venta at språket i Danmark og Norge hadde vore mest ulikt – Danmark og Sverige ligg jo nærmare kvarandre enn Danmark og Norge. Når norsken altså likevel er blitt "språket midt i Skandinavia", kan dette berre forklarast ved den sterke og langvarige danske påverknaden gjennom den såkalla firehundreårsnattta.

Mellom nordmenn og danskar er det altså stort sett tale om problem på grunn av uttaleskilnader, og mellom nordmenn og svenskar er det ulikskskapar i ordforrådet som skapar forståingsvanskar. Svenskar og danskar har derimot gjensidige problem *både* på grunn av uttalen og ordforrådet.

Dersom Norge hadde gått ut av Kalmar-unionen (som feira 600-års jubileum i 1997) på same tid som Sverige (ikring 1500), er det liten grunn til å tvile på at vi hadde hatt berre eitt språk her i landet. Dette språket ville også alle vore samde om var "norsk". Men det er også all grunn til å tru at den norsken ikkje ville vore eit språk som låg *mellan* dansk og svensk; i så fall ville nokså sikkert svensk vore "språket i midten" (og norsk kanskje meir likt færøysk og islandsk).

9.8.3. Sosiolingvistiske årsaker

9.8.3.1. Om posisjonen til dei norske dialektane

Vi har fleire gonger vore inne på at dei norske dialektane er langt meir livskraftige enn dialektane i grannelanda. Alle har truleg ei kjensle av at dette har eit eller anna å gjere med den norske språksituasjonen med to offisielle målformer, men dei fleste har kanskje ikkje klart for seg korleis denne samanhengen er.

Etter mitt syn har den sterke stillinga til dialektane i Norge i forhold til grannelanda klar samanheng med den relative prestisjen til dialekt og standardmål. I land som Danmark og Sverige med berre eitt standardmål, kan ein seie at dette målet tradisjonelt har hatt (og har vel i stor grad framleis) både *nasjonal* og *sosial* prestisje. Med dette meiner eg at standardmålet i slike land både kan fungere som samlingssymbol for heile nasjonen, samtidig som det markerer at dei som tradisjonelt har brukt det som sitt naturlege talemål, har hørt til dei høgare klassene i samfunnet. Dei som ville avansere sosialt, var nøydde til å lære seg standardmålet også som munnleg uttrykksmiddel, ettersom både sosial og nasjonal prestisje var knytt til denne språkforma.

I Norge blei dette etter kvart annleis etter 1814. Det danske skriftmålet og det danna talemålet som bygde på det, var sjølv sagt også den gongen det språket som hadde *sosial* prestisje, akkurat som konservativt bokmål/riksmål til dels har det den dag i dag. Derimot var den *nasjonale* prestisjen til norsk-dansken heller tvilsam. Rett nok prøvde nordmennene først på 1800-talet å overtyde seg sjølve og andre om at det danske skriftmålet "eigentleg" var norsk, men i alle fall etter at Aasen hadde lansert landsmålet, blei det nokså klart at dette målet reint historisk-lingvistisk med atskillig større rett kunne kallast norsk. *Sosialt* hadde derimot landsmålet dei fleste odds mot seg, ettersom det bygde på "almuesproget", i motsetnad til "den dannede dagligtale". Dessutan har ein alltid kunna bruke det argumentet mot nynorsken at "det er jo ingen som snakkar nynorsk".

Ingen av argumenta mot dei to norske standardmåla har derimot nokon gong vore fullt brukande mot dei norske dialektane. *Nasjonale* var dei utan tvil, ettersom det jo var der Aasen hadde funne materialet til landsmålet. *Sosialt* stod dei sjølv sagt mange hakk under norsk-dansken, men likevel ikkje så lågt som bygdemåla i grannelanda. For det første har den norske odelsbonden aldri stått så langt under det norske borgarskapet sosialt som t.d. ein dansk Jeppe stod under baronen. Og dernest var det altså bonestanden og bondemålet som kunne knytte det kulturelle og språklege bandet til den gamle norske stordomstida, før fire-hundreårsnatta senka seg over landet (jf. Jahr 1987:69ff). I 1878 gjorde Odelstinget eit vedtak som eg tvilar på det finst parallellear til andre stader i verda:

9. Skandinavisk grannespråksforståing

"Undervisningen i Almueskolen bør saavidt muligt meddeles paa Børnenes eget Talesprog." Dette står i skarp kontrast til praksis i grannelanda, der opplæring i både skriftleg og munnleg bruk av standardmålet alltid har vore ein sjølvsagt del av skoleopplæringa.

Når dette blei annleis her i landet etter 1878, kan dette slett ikkje berre forklarast med pedagogiske argument som at dansken var så talemålsfjern for dei norske elevane, for i så fall hadde det vore like gode argument for dialektbruk i skolestova fleire stader i grannelanda òg; t.d. i visse delar av Jylland og i Dalarna. Når dette likevel aldri har vore noko aktuelt tema i Danmark og Sverige, kjem det etter mitt syn heilt klart av den ulike nasjonale statusen til dialekt og standardspråk: I grannelanda er det standardspråka som representerer det *nasjonale*, dialektane representerer berre det reint lokale. I vårt land har derimot dialektane, trass i at dei varierer lokalt og altså ikkje representerer nokon *einskapleg* norsk nasjonalitet, likevel kunna uttrykke noko nasjonalt, nettopp fordi at standardmålet – norsk-dansken – var "unasjonal". Å lære norsk bygdeungdom å snakke "klok-kardansk", såg mange derfor på som ei språkleg avnasjonalisering, og å gå inn for noko slikt var ikkje særleg "politisk korrekt" på 1800-talet. – Dette er den historiske bakgrunnen ein må sjå 1878-vedtaket mot, og denne føresegna har i ettertida gjeve dei norske dialektane eit lovvern som manglar sidestykke i vår del av verda.

Som ei oppsummering kan prestisjetihøva mellom standardspråk og dialekt i Danmark og Sverige på den eine sida og i Norge på den andre framstilla skjematiske på denne måten:

	<i>nasjonal prestisje</i>	<i>sosial prestisje</i>
dansk og svensk standardmål	+	+
danske og svenske dialektar	-	-
bokmål	-	+
nynorsk	+	-
norske dialektar	+	?

Den relativt veike posisjonen til kvart av dei norske standardmåla har altså gjeve dei norske dialektane ein relativt mykje sterkare posisjon enn dialektane i grannelanda.

9.8.3.2. Dialektbruk og grannespråksforståing

Alle som har undersøkt grannespråksforståing, meiner at *erfaring* med å høre grannespråk er ein viktig føresetnad. Det er sjølvsagt først og fremst det som gjer

at både danskar og nordmenn er flinkare til å forstå svensk enn omvendt; jf. kap. 9.5, der vi såg på nokre av grunnane til at det er slik. Dette forklarer altså asymmetrien mellom svensk og kvart av dei to andre grannespråka, men det forklarer ikkje korfor nordmennene er så *utruleg* mykje betre i forhold til svenskane.⁷³

Forståing via grannespråk betyr sjølvsagt at ein i større eller mindre grad opererer med det somme kallar ein *polylectal grammatikk* (jf. Wardhaugh 1998:184f). Med ein slik grammatikk kan ein eit stykke på veg greie å "gisse seg til" korleis ord og former må vere i ein annan (nærskyld) dialekt fordi ein oppdagar regelmessige samsvar mellom sitt eige mål og den andre dialekten. At vanlege folk faktisk har slik kunnskap, kan ein m.a. sjå av at folk av og til "konstruerer" former som ikkje finst, men som verkar rimelege ut frå "normale" samsvarsreglar; jf. ei "hypersørlandske" form som *rudebil*, som folk frå andre landsdelar lett kan komme til å konstruere om dei skal herme sørlandsk. Ei slik form kan sjølvsagt lett forklara ut frå ei overgeneralisering av samsvar som *ute*, *pute*, *rute* (= glasrute) osv. = sørlandsk *ude*, *pude*, *rude*, men *rutebil* (*rute* som betyr "oppsett tidsplan" er eit importord som har komme inn etter overgangen *p,t,k > b,d,g*).

I dette dømet var altså resultatet ei galen form, men i dei aller fleste tilfelle er utan tvil polylectal kunnskap til hjelp for forståing. Folk som har ei viss røynsle med å høre ulike norske dialektar – og det har dei aller fleste nordmenn – veit derfor langt på veg kva dei kan vente når dei hører ein bestemt dialekt. Om ein får høre noko som ein kjenner att som trøndersk, er ein altså innstilt på at mange ord ord kan "mangle" ei staving, hører ein sognemål, er ein budd på at ord som har *ei* og *au* og *å* i skriftmålet blir uttala med *ai* og *eu* og *ao* (*stain*, *heug*, *maol*) osv. "Transponeringar" av denne typen er noko folk flest her i landet gjer umedvite kvar einaste dag.

For nordmenn flest er dermed det å treffe folk frå grannelanda ikkje ei så sjokkerande språkleg oppleving som det gjerne er for danskar og svenskar, for dei er oftast ikkje vane med å høre andre former av skandinavisk enn standardtalemålet i sitt eige land, eventuelt ein lokal eller regional varietet som ligg nær den dei bruker sjølve. Når danskar og svenskar hører grannespråk, er dei derfor mykje snarare til å gi meir eller mindre opp dersom dei får forståingsproblem, og t.d. gå over til engelsk i staden.

⁷³ Dersom vi ser på tala i den første tabellen i kap. 9.6, ser vi at danskane forstod 42,8 % av svensk talemål, medan svenskane forstod 22,8 % dansk, med andre ord ein skilnad i dansk favør på 20 prosentpoeng. Dei tilsvarande tala for tilhøvet mellom nordmenn og svenskar var derimot 87,6 og 48,4, dvs. ein skilnad i norsk favør på heile 39,2 prosentpoeng.

9.8.4. Hurra for dansketida!

Som det vel har gått fram av det som er sagt ovanfor, er det spesielle historiske føresetnader som har gjort oss nordmenn til sjølvskrivne vinnarar av den skandinaviske meisterskapen i grannespråksforståing; jf. kap. 9.8.2-3. Desse føresetnadene kan samlast i eitt ord: *dansketida*.

For mange nordmenn står denne perioden i soga vår som det store mørke kapittelet – *firehundreårsnatta*. Eg er ikkje rette mannen til å gi ei vurdering av kva dansketida hadde å seie for landet vårt *totalt* – det har eg ikkje faglege føresetnader for. Derimot meiner eg å ha ei relativt velfundert meining om kva denne perioden har betydd for oss språkleg.

På minussida vil sjølvsagt dei fleste peike på språkstriden og den merkelege tospråkssituasjonen, som mange ergrar seg over, men som likevel ser ut til å kunne vere ved i lang tid enno. Etter mitt syn er likevel desse ulempene langt mindre enn dei fordelane som dansketida har gjeve oss. Det er nemleg ikkje berre det at vi er dei beste til å forstå grannespråka, av dei grunnane som er nemnde ovanfor, vi er også langt meir språkmedvitne enn danskar og svenskar; dei einaste som slår oss der i Norden, er visstnok færøyingane (jf. Lund 1986:35), som dessutan slår oss i nordisk språkforståing, jf. kap. 5.3.3. Til gjengjeld er altså Færøyane framleis under danskeåket...

Vi her i "annleislandet"⁷⁴ synest eg derimot ikkje har nokon som helst grunn til å sutre over dansketida – i alle fall ikkje av språklege grunnar. Heller ikkje representantar for det gamle "herrefolket" i sør synest lenger synd på oss for dette (og knapt for noko anna heller...). Som sannleiksvitne skal eg derfor til slutt få sitere den danske språkmannen Jørn Lund, som sa desse orda som avslutning på eit seminarinnlegg i høve av 175-års jubileet for den norske grunnlova (Lund 1990:103):

Det er Norge, der har nordisk rekord i sprogforståelse og sprogforståelighed. Ud over de rent lingvistiske forklaringer vil jeg anføre den sprogspsykologiske forklaring, at man i Norge har udviklet en større grad af sproglig opmerksamhed, at norske er vant til at høre talesproget i flere varianter, end vi andre, at man i Norge er vant til at se variationer i skriftsprøget - og alt det kan man takke kongeriget Danmark for!

---

⁷⁴ Jf. Rolf Jacobsens dikt "Anderledeslandet" frå samlinga *Nattápent* (1985); revidert versjon i *Alle mine dikt* (1990).